

A KORAI ISKOLAELHAGYÁS VIZSGÁLATA INTERSZEKCIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉSBEN

Szerzők:

Bocsi Veronika¹ (habil.,PhD)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Varga Aranka² (habil.,PhD)
Pécsi Tudományegyetem (Magyarország)

Fehérvári Anikó³ (Prof.,PhD)
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Magyarország)

Lektorok:

Orsós Anna (habil.,PhD)
Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem,
Gödöllő (Magyarország)

Ceglédi Tímea (PhD)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lector

Bocsi Veronika, Varga Aranka, Fehérvári Anikó (2024). A korai iskolaelhagyás vizsgálata interszekcionális megközelítésben. *Különleges Bánásmód Interdiszciplináris folyóirat*, 10(1). 19–33. DOI [10.18458/KB.2024.1.19](https://doi.org/10.18458/KB.2024.1.19)

Absztrakt

Az Európai Unión belül a korai iskolaelhagyás arányát tekintve Magyarország a legutolsó harmadba tartozik – évről évre lefelé irányban eltávolodva az uniós átlagtól. A cigány, roma fiatalok alacsonyabb iskolázottságát, lemorzsolódásuk nagyobb esélyét már számos kutatás megerősítette, azonban a leírások, akár csak a nemzetközi megközelítésekben is, gyakran kétdimenziósak. A Magyar Ifjúság 2020 adatbázisa lehetőséget teremtett arra, hogy a magyarázó változók szélesebb körét bevonjuk az elemzésbe. Tanulmányunkban megvizsgáljuk a 20-29 éves roma fiatalok iskolai végzettségét, majd a roma és a nem roma lemorzsolódók almintáit hasonlítjuk össze. Végül az adatbázison bináris regressziós modellt futtattunk le, amelynek függő változója a korai iskolaelhagyás ténye volt, míg a magyarázó változókat olyan háttérmutatók alkották, amelyek a korai iskolaelhagyás esélyét alakíthatják. A roma és nem roma korai iskolaelhagyók társadalmi, gazdasági háttere eltérő, a szülők végzettsége, illetve a szubjektív anyagi helyzete kedvezőtlenebb mintát mutatott a romák esetében. A roma identitás hatása a regressziós modellben szignifikáns volt, azonban a magyarázó erő nem érte el a szülők alacsonyabb iskolai végzettségének a hatását. Vagyis az etnikai háttér valószínűsíti a lemorzsolódást, ugyanakkor a családi helyzet más elemei meghatározóbbak.

Kulcsszavak: korai iskolaelhagyás, roma identitás, interszekcionalitás, szocio-ökonómiai státusz

Diszciplína: oktatásszociológia

¹ Bocsi Veronika (habil., PhD), Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, Társadalomtudományi Tanszék (Magyarország). E-mail cím: bocsiveron@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6211-3284

² Varga Aranka (habil., PhD), Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológiai és Nevelésszociológia Tanszék (Magyarország). E-mail cím: varga.aranka@pte.hu, ORCID ID: 0000-0003-0864-7952

³ Fehérvári Anikó (Prof.,PhD), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Intézet (Magyarország). E-mail cím: fehervari.aniko@ppk.elte.hu, ORCID ID: 0000-0003-4477-7682

Abstract

THE ANALYSIS OF EARLY SCHOOL LEAVING FROM THE ASPECT OF INTERSECTIONALITY

Hungary ranks in the bottom third of the European Union regarding early school leaving, falling further and further away from the EU average year on year. The lower educational attainment and higher dropout rates of Roma/Gypsy youth have been confirmed by several studies. Still, the descriptions are often two-dimensional, as in international approaches. The Hungarian Youth 2020 database allowed for a wider range of explanatory variables in the analysis. In our study, we examine the educational attainment of Roma youth aged 20-29 and then compare subsamples of Roma and non-Roma dropouts. Finally, we run a binary regression model on the database with early school leaving as the dependent variable and explanatory variables as background variables that may shape the odds of early school leaving. The social and economic backgrounds of Roma and non-Roma ESL learners differed, while parental education and subjective financial situation showed a less favourable pattern for Roma. The effect of Roma identity was significant in the regression model, but the explanatory power did not reach the effect of lower parental education. In other words, ethnic background is a crucial factor in dropout, while some segments of the family background are more significant.

Keywords: early school leaving, Roma identity, intersectionality, socio-economic status

Discipline: sociology of education

Bevezetés

Miközben az Európai Unió stratégiai jelentőségűnek tartja, hogy komoly forrásokat fordítson a roma népesség integrációjára, az adatokból mégis az látható, hogy 2005 óta keveset változott a helyzet, és a populáció továbbra is a társadalom peremén helyezkedik el (Brüggemann és Friedman, 2017). Az Európa Tanács korábban megfogalmazott fejlesztési célterületei (az oktatás, a foglalkoztatás, az egészség és a lakhatás) az egyenlőség, a befogadás és a részvétel témaköreivel bővültek a 2020-2030 közötti támogatási ciklusban. Az oktatásra vonatkozóan továbbra is három célt fogalmaztak meg: az óvodáztatásban való részvétel növelését, a korai iskolaelhagyók számának csökkentését, valamint a szegregált oktatás felszámolását az általános iskolában. A jelenlegi adatok szerint uniós szinten a roma gyerekek 42%-a jár óvodába, míg a többségi társadalomban 92% ez az arány. A roma tanulók 44%-a szegregált oktatásban tanul. Befejezett középiskolai végzettséggel rendelkezik a roma fiatalok 28%-a, míg a többségi társadalomban 83,5%-os értéket ta-

lálhatunk (European Commission, 2020). Az oktatás, a legalább középfokú iskolai végzettség megszerzése hatással van a többi célterületre is, hiszen számos kutatás bizonyítja a foglalkoztatás, az egészség és a jóllét kapcsolatát a korai iskolaelhagyással. Emellett következményei tetten érhetők az állampolgári felelősségvállalásban és a politikában. Az egészségügyi, a szociális és foglalkoztatási szférában alacsonyabb gazdasági növekedési rátát, csekélyebb adóbevételeket, magasabb munkanélküliséget és jóléti kifizetéseket, valamint magasabb közegészségügyi és büntetőjogi kiadásokat okoz (Gitschthaler és Nairz-Wirth, 2018). Tanulmányunk a korai iskolaelhagyók magyarországi elemzésével foglalkozik fókuszálva a roma identitásukat felvállaló fiatalok jellemzőire. Elemzésünkkel azt a hiányt igyekszünk pótolni, hogy a szakirodalom a korai iskolaelhagyást nem több társadalmi háttértényező együttes magyarázatoként elemezi, s gyakran csupán etnikai bontásban tárja fel azt. Vizsgálatunk során a Magyar Ifjúság 2020 adatbázisnak (ami egy, a 2000-es évtől rendszeresen ismétlődő trendvizsgálat) 20-

29 éves almintájának segítségével jellemezzük a roma fiatalok legmagasabb befejezett iskolai végzettségét, összevetjük a roma és nem roma korai iskolaelhagyók jellemzőit, illetve logisztikus regressziós modellel vizsgáljuk meg a korai iskolaelhagyást magyarázó tényezőket. Tanulmányunkban a roma és a cigány kifejezést egymás szinonimájaként használjuk, s nem kívánunk részt venni vagy állást foglalni a fogalomhasználattal kapcsolatos diskurzusban.

Elméleti háttér

A lemorzsolódás, korai iskolaelhagyás okairól számtalan szisztematikus elemzés áll rendelkezésre (Rumberger, 2012; Lyche, 2010; De Witte és tsai., 2013, González-Rodríguez, Viera és Vidal, 2019), melyek a főbb okokat egyéni, kortárs, családi és iskolai szintű tényezőkben határozzák meg. Az elemzések azt is kiemelik, hogy a lemorzsolódás hosszú folyamat, melyet több tényező együttesen befolyásol. Időbeni változása és komplexitása miatt nehezen vizsgálható jelenség, hiszen a statikus, valamint csak kétváltozós elemzésekkel nem lehet a különböző interakciós hatásokat kimutatni, illetve dinamikus jellegére rávilágítani (Smeyers, 2006).

Néhány szisztematikus elemzés arra is kitér, hogy egyes okok erősebbek a többinél, így a hiányzás, az alacsony iskolai teljesítmény, a kortársak szerepe, a családszerkezet, a gazdasági státusz és az érzelmi háttér jelentősebb befolyással bír (Witte és tsai., 2013, González-Rodríguez, Viera és Vidal, 2019). Kiemelhető, hogy a fiúkat jobban érinti a jelenség, mint a lányokat, valamint bizonyos társadalmi csoportokat (családi háttérük, etnikai helyzetük alapján) jobban sújt, mint másokat.

Az interszekcionalitás egy olyan állandósult helyzet, amelyben új társadalmi kategóriaként manifesztálódik többféle, egymással kölcsönhatásba lépő egyenlőtlenségi kategória, mely során az elnyomás okai nem választhatók szét (Asumah és Nagel, 2014, Sebestyén, 2016). Az interszekcionalitást vizsgáló kutatások több szempontból közelítik meg a témát: lehetnek csoport-, folyamat- és rendszerfó-

kuszúak (Cho és Ferree, 2010). Az interszekcionalitást az egyének életének sokféle dimenziója alkothatja, melyek számos ponton kapcsolódhatnak, és vannak olyan átfogó tényezők is, mint a társadalmi-gazdasági státusz és a földrajzi elhelyezkedés (Cerna és tsai., 2021). Az jellemzi leginkább az interszekcionalitást, annak helyzethez kötött voltát, hogy a társadalmi megosztottság jellemzői folyamatos kölcsönhatásban vannak, és jelentőségük erősen függ a kontextustól (Yuval-Davis, 2015). A csoportalapú hátrányos helyzet legmaradandóbb formái a származási (kisebbségi) identitásokhoz kapcsolódnak, és az egyenlőtlenség egyik formája egy másik formát mozgat vagy elmélyít. A hátrányok kereszteződése pedig tartós, generációk közötti szegénységet eredményez, és egyúttal azt a felfogást igazolja, hogy bizonyos csoportok marginalizálódása indokolt. Az interszekcionális helyzet úgy tűnhet, mintha a csoportban lévők hibája vagy felelőssége lenne, mivel a különböző hátrányok közötti ok-okozati összefüggések nagyrészt láthatatlanok (Howard és Vajda, 2017).

Magyarországon főként a szociális hátrány és annak összetettsége (iskolázatlanság, településhátrány), valamint a cigány/roma közösségbe tartozás és az ahhoz társuló negatív társadalmi előítélet alkotnak összefonódó kategóriát (Forray R. és Pálmáiné Orsós, 2010; Cserti Csapó és Orsós, 2013), melyhez a nemi hovatartozás különbsége is hozzákapcsolódik (Asztalos Morell, 2015). A vizsgálatok arra is rámutatnak, hogy az interszekcionális helyzet miatt nem választhatók szét a hátrányos helyzettel és cigánysággal kapcsolatos oktatási kérdések (Híves, 2015; Fehérvári, 2015; Zolnay, 2015).

A korai iskolaelhagyók átlagos aránya folyamatos csökkenést mutat az Európai Unióban (Eurostat, 2023a), 2021-ben pedig már 10% alá csökkent. Magyarországon inkább az ingadozás, stagnálás jellemezte a kétezres éveket, míg 2010 után növekedést mutat az arány. Magyarország 2013-ban lépett az uniós átlag fölé, ekkor haladta meg először

a korai iskolaelhagyók aránya az uniós átlagot, és azóta is fölötte van. 2022-ben Magyarország ezzel az aránnyal (12,4%) a 27 ország között a 25. helyen áll. A sort Spanyolország és Románia zárja 15,6%-os értékkel. Megjegyezhetjük, hogy tíz év alatt a legnagyobb mértékű csökkenést Portugália (17%) mellett Spanyolország (13%) érte el. A legjobb mutatóval Horvátország, Írország és Szlovénia rendelkezik. Ki kell emelnünk, hogy a fiúk körében (11,1%) valamivel magasabb a korai iskolaelhagyók átlagos aránya, mint a lányoknál (8%), viszont a lányok esetében nehezebb a visszatérés a képzésbe, mivel a lányoknál a korai gyermekvállalás az egyik fő oka az iskolaelhagyásnak. Az uniós országokban a fiúk magasabb rátája három kivételtől eltekintve általános jelenség - ebben a három országban ugyanakkor magasabb roma aránnyal számolhatunk (Bulgáriában és Görögországban a fiúk előnye egyértelmű, míg Szlovákiában hasonló százalékos arányokkal találkozhatunk).

Az Eurostat (2017) adatai szerint 2017-ben az uniós országokban átlagosan 3,7% volt azoknak az anyáknak az aránya, akik 20 évesnél fiatalabbak voltak első gyermekük születésekor. A legmagasabb arányokkal Magyarország (8,5%), Bulgária (12,1%) és Románia (12,5%) rendelkezik. Emiatt Bulgáriában és Romániában is a nők körében több a korai iskolaelhagyó, mint a férfiaknál, Magyarországon pedig közel azonosak a nemek szerinti arányok.

A korai iskolaelhagyásnak területi jellegzetessége is van. Az Eurostat azt is megvizsgálja, hogyan oszlanak meg a korai iskolaelhagyók az urbanizáció szintje szerint a különböző országokban elkülönítve a nagyvárosokat, városokat és leszakadó térségeket. Az elemzés szerint az Unió országai között Magyarországon, Bulgáriában és Romániában van a legnagyobb különbség a három kategória alapján és e három országban a rurális térségeket sújtja leginkább a korai iskolaelhagyás problémája. Magyarországon Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl van a legkedvezőbb helyzetben, ott 10% alatti a korai iskolaelhagyók aránya. A legsúlyosabb hely-

zetben Észak-Magyarország van, ahol Közép-Magyarországhoz képest kétszeres a korai iskolaelhagyók aránya.

A magyar kutatási eredmények (Paksi, Széll és Fehérvári, 2023) is hasonló tényezőkben látják a lemorzsolódás okait, mint a nemzetközi vizsgálatok, megállapítva, hogy az iskolai tényezőknek csak igen csekély mértékű szerepe van a lemorzsolódás megakadályozásában, míg az egyéni jellemzők és a családi háttér faktorai meghatározók a folyamatban. Azt is ki kell emelni, hogy Magyarország rendre azon országok közé tartozik, ahol a legmagasabb a SES-index (socio-economic status) magyarázó ereje a tanulói teljesítményben (OECD, 2019). Az etnikai hovatartozásra vonatkozóan Magyarországon egyetlen olyan nagymintás, hat hullámból álló longitudinális vizsgálat volt, amely nagyobb időtávban (2006-2012 között) kísérte nyomon a tanulók/ fiatalok iskolai útját, valamint a roma identitást is vizsgálta. A vizsgálat utolsó hullámának adatai szerint az általános iskolát megkezdő tanulók 99%-a fejezte be sikeresen az általános iskolát, míg a roma tanulók körében 93%. Fontos eredmény ezen kívül, hogy az általános iskolát megkezdő tanulók 90%-a fejezte be sikeresen a középiskolát, a roma tanulók körében ez 50%. Mindeközben a középfookú iskolát megkezdő tanulók 75%-a szerzett érettségit, míg a roma tanulók körében 24% (Hajdú, Kertesi és Kézdi, 2014).

A szerzők azt is kiemelik, hogy a roma tanulók lemorzsolódásában a családok anyagi helyzete, szegénysége, a nevelési környezet (kulturális hátrányok) mellett lényeges szerepet játszik a társadalmi izoláció is, mivel a roma fiataloknak kevésbé vannak olyan barátai, kortársaik, akik jól teljesítenek az iskolában. Fontos megjegyezni, hogy e vizsgálat még akkor készült, amikor a közoktatásban 18 éves korig tartó tankötelezettség volt érvényben, és jelentősebb iskolai integrációs/inklúziós fejlesztések indultak el (Varga, 2016), 2011 óta azonban a tankötelezettségi korhatár 16 évre módosult, és az említett fejlesztések is megtorpantak. A kétezres

évek oktatáspolitikájára vonatkozóan a kutatások kimutatták, hogy a 18 éves korig tartó tankötelezettség az alsó társadalmi csoportok gyermekeinek iskoláztatását elősegítette (Adamecz-Völgyi, 2018).

E nagymintás vizsgálat eredményeit árnyalta az a kutatás, amely szegregált roma közösségekben követte nyomon több mint 20 esztendőn keresztül, három adatfelvétellel egy-egy tanulócsoport iskolai útját, annak felnőttkori hatását (Varga, 2017). Az életútinterjúkból kirajzolódott, hogy azoknál a személyeknél, ahol elérhetőek voltak pedagógusi, iskolai, egyházi, civil szervezeti támogatások, és ezek összekapcsolódtak családi támogatással, ott kisebb arányú volt a korai iskolaelhagyás, és a fiatalok sokszor lényegesen magasabb végzettséget szereztek, mint szüleik. Ahol mindez elmaradt, ott megismételte a fiatal a szülei iskolázatlanságát újratermelve azok hátrányos társadalmi pozícióját. A vizsgálatba bevontak interszekcionális helyzete itt is döntő volt: a támogatások célzottan hátránykompenzáló szerepűek voltak, míg az akadályok a hátrányos szociális helyzetben és a cigányságra irányuló előítéletekben voltak tetten érhetőek.

A tanulmányunk célja, hogy egy nagymintás, a kohorsz jellemzőire reprezentatív panelvizsgálat adatai alapján megvizsgálja a korai iskolaelhagyók arányát a fiatalok körében, feltárja a roma iskolaelhagyók sajátosságait, valamint elemezze, hogy mely tényezők - fókuszálva a roma identitásra – valószínűsítik a lemorzsolódást.

Vizsgáltunk során az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztuk meg:

- R1 Milyen sajátosságokkal jellemezhetőek a korai iskolaelhagyó roma fiatalok?
- R2 Milyen demográfiai, társadalmi, földrajzi és gazdasági tényezők valószínűsítik a korai iskolaelhagyást?
- R3 Az etnikai háttérnek milyen szerepe van a korai iskolaelhagyásban?

A kutatás empirikus keretei

Másodelemzésünkben a Magyar Ifjúság 2020-as adatbázisát használtuk fel, amelynek elemszáma 8000 fő. A Magyar Ifjúság kutatás egy olyan trendvizsgálat, amelynek célja a fiatal populáció leírása, így az omnibus jellegű kérdőív számos területet ölel fel (családi állapot, iskolázottság, foglalkoztatottság, szabadidő felhasználása stb.). Az adatbázis reprezentatív nemre, életkorra, régióra, településtípusra és iskolai végzettségre, s a magyar fiatalok 15 és 29 év közötti populációját méri fel. A mintavétel többlépcsős és rétegzett formában valósult meg, amelynek első lépcsőjét a települések kiválasztása jelentette, a másodlagos mintavételi keretet pedig a településeken adott fiatalok képezték. A lekérdezés személyesen, kérdezőbiztos jelenlétében történt. Az adatbázist nem, településtípus, iskolai végzettség és korcsoport alapján súlyozták. (bővebben: Székely, 2021). Ez a főbb mutatók szerinti reprezentativitást biztosítja, ugyanakkor elemzésünknek egyfajta korlátját képezi (különösen a kisebb elemszámú alminták használatánál).

Az elemzés során felhasznált kérdéseket mind a 8000 fő megválaszolta (1. táblázat) (bizonyos részterületek, kérdésblokkok lekérdezése csak 2000 fős részmintákkal történt meg). Az etnikai hovatartozás változóját a következő kérdéssel mérték fel: „Ön milyen etnikai hovatartozásúnak vallja magát? – többválaszos kérdés roma/cigány válaszlehetőséggel. Az etnikai végzettség változóján kívül felhasználtuk még az életkor változóját (ennek során a 20-29 évesek mintájával dolgoztunk, hiszen esetükben a lemorzsolódás ténye már megragadható. Az adatbázis három kohorszra bontja a fiatalokat (15-19, 20-24 és 25-29).

Az elemzés során azokat a háttérváltozókat használtuk fel, amelyek a lemorzsolódással kapcsolatba hozhatók (Paksi, Széll és Fehérvári 2023):

- nem (férfi és nő)
- apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége, anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége

- (alapfokú végzettség vagy az alatt, szakvégzettség érettségi nélkül, érettségi, diploma)
- az apa és az anya munkajellege (fizikai és szel-lemi munka)
 - régió (Elkülönítettük az EU-s, 2020-as adatok alapján (Eurostat, 2023b) a hátrányosabb helyzetű régiókat (Dél-Alföld, Dél-Dunántúl, Észak-Alföld, Észak-Magyarország) a jobb helyzetben lévő régióktól (Közép-Dunántúl, Közép-Magyarország, Nyugat-Dunántúl és Budapest).
 - településtípus (három kategóriával: Budapest, megyei jogú város és megyeszékhely; kisebb város; falu)
 - korai gyermekvállalás ténye (a megkérdezett 19 éves kora előtt vállalta első gyermekét)
 - élt már korábban élettársi kapcsolatban házasság nélkül
 - szubjektív, önbesoroláson alapuló anyagi helyzet öt kategóriával mérve (nélkülözések között élünk, hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak, éppen hogy kijövünk a jövedelmünkből, beosztással jól kijövünk, gondok nélkül élünk – a regressziós modellben negatív (az első két válasz), semleges (harmadik válaszlehetőség) és pozitív (negyedik és ötödik válasz) kijelentéseket különítettünk el)
 - a traumatikus életeseményekből képzett indexet (14 éves koráig megtörténtek-e az alábbiak a megkérdezettel: elhunyt az édesanyja vagy az édesapja, elváltak a szülei, elvesztette a munkahelyét a szülője vagy a nevelőszülője, súlyos anyagi veszteség érte a családot).

A Magyar Ifjúság kutatás egy nagymintás,

kohorsz jellemzőkre reprezentatív vizsgálat. A sok témát átfogó fókusz azonban azt is jelenti, hogy egy-egy kérdéskör csak felszínében vizsgálható. Így a korai iskolaelhagyás komplex magyarázó okaiból csak korlátozott számú tényező volt megragadható. Ugyancsak tudomásul kell vennünk a roma identitás fluiditását, illetve kalkulálnunk kell azzal, hogy a roma identitás felvállalása és a szocio-ökonómiai helyzet összefügg.

Első lépésben megvizsgáltuk az adatbázisában a magukat romának valló, legalább 20 éves fiatalok legmagasabb iskolai végzettségének százalékos arányait. Második lépésben összevetjük a magukat romának, illetve nem romának valló már lemorzsolódott fiatalok háttérét keresztábrás elemzés segítségével, végül pedig bináris logisztikus regressziós modellt futtattunk le a legalább húsz évesek almintáján úgy, hogy a függő változó a lemorzsolódás ténye (0= legalább szakvégzettséget szerzett, 1= nem szerzett szakvégzettséget sem). A független változók a nem (0= nő, 1= férfi), az anya munka-jellege (0= szellemi, 1= fizikai), az apa munka-jellege (0= szellemi, 1= fizikai), régiók (0= kedvező helyzetű régiók, 1= kedvezőtlen helyzetű régiók), gyermekvállalás 19 év alatt (0= nem, 1= igen), korábbi élettársi kapcsolat házasság nélkül (0= nem, 1= igen), településtípus(dummy vagy bináris, tehát nullával és eggyel történő kódolással, a referencia kategória Budapest), szülők iskolai végzettsége külön-külön (dummy kódolással, referencia kategória a diploma), szubjektív anyagi helyzet (referencia kategória a neutrálistól jobb két kategória

1. táblázat. Az elemzés során használt alminták elemszáma. Forrás: Magyar Ifjúság 2020 alapján saját számítás.

Minta	fő
elemszám	8000
roma almintá elemszáma	293
legalább 20 évesek almintája	5680
lemorzsolódott, nem roma és legalább húsz évesek almintája	334
roma és legalább húsz évesek almintája	189
lemorzsolódott, roma és legalább húsz évesek almintája	123

összevonása), illetve az etnikai hovatartozás (0= nem roma, 1= roma). A trauma indexe folytonos változóként került a modellbe (átlag: 0,268, szórá: 0,631). Az egyes alminták elemszámát az 1. táblázat mutatja be, a szocio-demográfiai változók megoszlását pedig a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. A szocio-demográfiai mutatók megoszlása az adatbázisában (csak az elemzés során használt adatok).
Forrás: Magyar Ifjúság 2020 alapján saját számítás.

Szocio-demográfiai mutatók		fő	%
nem	férfi	4129	51,6
	nő	3870	48,4
etnikai megoszlás	roma	293	3,7
	nem roma	7707	96,3
életkori megoszlás	15-19	2320	29,0
	20-24	2806	35,1
	25-29	2874	35,9
válaszadó iskolai végzettsége	alapfok vagy alatta	2232	27,9
	szakvégzettség érettségi nélkül	1340	16,8
	érettségi vagy arra épülő képzés	3390	42,4
	diploma, PhD	1032	12,9
apa legmagasabb iskolai végzettsége	alapfok vagy alatta	896	11,2
	szakvégzettség érettségi nélkül	3182	39,8
	érettségi vagy arra épülő képzés	2323	29,0
	diploma, PhD	1306	16,3
anya legmagasabb iskolai végzettsége	alapfok vagy alatta	991	12,4
	szakvégzettség érettségi nélkül	2549	31,9
	érettségi vagy arra épülő képzés	2990	37,4
	diploma, PhD	1312	16,4
gyermekvállalás 19 év alatt	igen	105	1,3
	nem	7895	98,7
korábbi élettársi kapcsolatban házasság nélkül	igen	765	9,6
	nem	7209	90,1
településtípus	Budapest, megyei jogú város vagy megyeszékhely	3122	39
	kisebb város	2538	31,7
	falu	2538	29,2
régió	hátrányos helyzetű régió	4011	50,2
	kedvező helyzetű régió	3989	49,8
szubjektív anyagi helyzet	gondok nélkül élünk	750	9,4
	beosztással jól kijövünk	4550	56,9
	éppen hogy kijövünk a jövedelmünkből	2145	26,8
	hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak	310	3,9
	nélkülözések között élünk	79	1,0

A férfiak aránya a mintában 51,6% értéket mutatott, romának 3,7% vallotta magát. Az alapfokú végzettségűek aránya 27,9% volt, a leggyakoribb végzettség az „érettségi vagy arra épülő képzés” kategóriája (42,4%) lett. A diplomások aránya 12,9%, ami jelentősen elmarad az uniós átlagtól, mivel 2020-ban ISCED 5-8 végzettséggel a 25-34 éves korosztály kb. 41%-a rendelkezett, míg Magyarországon ez az arány 33% körüli volt (Educational Attainment Statistics, 2022). 2020-ban az apák 11,2%-ának, az anyák 12,4%-ának nem volt befejezett középfokú végzettsége sem. A korai gyermekvállalás aránya 1,3%, az élettársi kapcsolat ettől értelemszerűen magasabb értéket mutatott (9,6%). A minta legnagyobb hányada kisebb városokban vagy faluban élt, valamint kevéssel magasabb a hátrányosabb helyzetű régiókban élők aránya. Az anyagi helyzet szubjektív felmérése alapján a leggyakoribb válasz a „beosztással jól kijövünk” volt (56,9%).

Eredmények

A 2020-as almintában (N= 5680) 457 fő sorolható a lemorzsolódott kategóriába (8,04%). Ha csak a roma fiatalokat vizsgáljuk, a korai iskolaelhagyók aránya 65,1%-os, szakmát 26%-uk szerzett. Az érettségit is adó szakképzésig jóval kevesebben jutottak el, BA szintű diplomával pedig 1,9%-uk rendelkezett - MA vagy PhD szintű vég-

zettséggel roma fiatal nem került be a mintába (3. táblázat).

A már lemorzsolódott roma és nem roma fiatalok szocio-demográfiai hátterének feltárása képezi elemzésünk következő lépését. Ennek során a korábban már bemutatott megosztású változókat használtuk fel. A 4. táblázat ezt az összehasonlítást tartalmazza. A trauma index értékében szignifikáns eltérést mutatkozott, hiszen annak átlaga magasabb volt a roma almintában ($F(1, 5580) = 59,40, p = 0,000$).

Elemzésünk következő lépésében arra vállalkoztunk, hogy keresztábrák elemzésekkel megvizsgáljuk azt, hogy a 20-29 év közötti és már lemorzsolódott almintában az etnikai identitás és az egyes háttérváltozók hogyan kapcsolódnak össze. Célunk az volt, hogy azonosítsuk azokat a pontokat, ahol a nem roma és roma lemorzsolódott fiatalok eltérnek egymástól. Szignifikáns eltérést a nem változója kapcsán nem találtunk, a többi esetben viszont jelentősebb különbségek mutatkoztak. A szülők végzettsége esetében felülreprezentáltak a romák között azok, akiknek mind az apja ($X^2(3, N = 423) = 40,957, p < .001$), mind pedig az anyja ($X^2(3, N = 440) = 29,886, p < .001$) az alapfokú vagy az alatti végzettség kategóriájába esik (adj. residuals > 2). A 19 év alatti gyermekvállalást megvizsgálva a két almintában nem különbözik, de a romák körében gyakoribb életesemény a már megtörtént élettársi együttélés ($X^2(1, N = 453) = 9,598, p < .002$).

3. táblázat. 20-29 év közötti roma fiatalok legmagasabb iskolai végzettsége. Forrás: Magyar Ifjúság 2020 alapján saját számítás.

20-29 év közötti roma fiatalok legmagasabb iskolai végzettsége	fő	százalék
nem járt iskolába	1	0,4
kevesebb, mint 8 osztály	11	5,6
8 általános	112	59,1
szakmát adó, érettségi nélküli szakközépiskola, szakmunkásképző, szakiskola	49	26,0
érettségit adó vagy arra épülő képzés	14	7,1
főiskolai képzés vagy BA (BSc) diploma	3	1,9
összesen	189	100

4. táblázat. Lemorzsolódott nem roma és roma fiatalok szocio-demográfiai háttere (a táblázat a hiányzó adatokat nem tartalmazza, ezért a kumulált adatok bizonyos esetekben nem adnak ki 100%-ot). Forrás: Magyar Ifjúság 2020 alapján saját számítás.

Szocio-demográfiai mutatók		nem roma		roma	
		fő	%	fő	%
nem	férfi	176	52,9	59	48,2
	nő	157	47,1	64	51,8
apa legmagasabb iskolai végzettsége	alapfok vagy alatta	178	53,4	103	83,8
	szakvégzettség érettségi nélkül	90	26,9	10	7,9
	érettségi vagy arra épülő képzés	30	9,0	1	0,7
	diploma, PhD	11	3,4	0	0
anya legmagasabb iskolai végzettsége	alapfok vagy alatta	203	60,8	106	86
	szakvégzettség érettségi nélkül	63	19	11	8,8
	érettségi vagy arra épülő képzés	46	13,8	2	1,4
	diploma, PhD	9	2,6	0	0
gyermekvállalás 19 év alatt	igen	37	11,1	22	17,8
	nem	296	88,9	101	82,2
korábbi élettársi kapcsolatban házasság nélkül	igen	60	18,2	39	31,7
	nem	270	81,8	84	68,3
településtípus	Budapest, megyei jogú város vagy megyeszékhely	59	17,7	6	4,9
	kisebb város	109	32,6	61	49,6
	falu	166	49,7	56	45,5
régió	hátrányos helyzetű régió	255	76,3	109	88,6
	kedvezőbb helyzetű régió	79	23,7	14	11,4
szubjektív anyagi helyzet	gondok nélkül élünk	7	2,1	0	0
	beosztással jól kijövünk	102	30,6	18	14,7
	éppen hogy kijövünk a jövedelmünkből	138	41,3	49	39,7
	hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak	62	18,6	36	29,5
	nélkülözések között élünk	15	4,6	18	14,7

A szubjektív anyagi helyzet megítélése kapcsán az látható, hogy a két legkedvezőtlenebb kategória esetében (nélkülözések között élünk; hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak) is felülreprezentáltak a roma válaszadók ($X^2(6, N = 457) = 30,104, p < .001$). A régiók közötti összehasonlítás arra mutat rá, hogy a hátrányosabb helyzetű

régiókban az iskolát idő előtt elhagyó roma fiatalok felülreprezentáltak ($X^2(1, N = 457) = 8,351, p < .002$).

A településtípus szerinti összefüggés szignifikáns, s rámutat arra, hogy a lemorzsolódott roma fiatalok inkább a kisebb városokban vannak jelen ($X^2(2, N = 457) = 17,606, p < .001$).

Elemzésünk utolsó lépésében logisztikus regressziós elemzést végeztünk, amelyben a függő változó a lemorzsolódás ténye volt (0 = legalább középfokú végzettséget szerez, 1 = nem szerez szakképzettséget sem), a függő változók pedig a korábban felhasznált szocio-demográfiai mutatók. Ahogyan korábban utaltunk rá, a régió gazdasági helyzetét és

a szülők munkajellegét dichotóm változóvá alakítottuk. A településtípus, a szülők iskolai végzettsége és a szubjektív anyagi helyzet esetében dummy kódolást használtunk, trauma indexe folytonos változóként került a modellbe. A kapott adatokat az 5. táblázat mutatja be. A modell determinációs együtthatói megfelelők.

5. táblázat. A lemorzsolódást magyarázó tényezők logisztikus regressziós modellje (vastaggal szedve a szignifikáns kapcsolatok, sig. $\leq .05$). Forrás: Magyar Ifjúság 2020 alapján saját számítás.

Változók*		B	S.E.	Wald	Sig.	Exp(B)
nem	0= férfi, 1= nő	-1,165	,114	104,550	,000	,312
roma	0= nem, 1= igen	1,752	,457	14,667	,000	5,763
apa végzettsége (referencia: diploma)	gimnázium	,980	,404	5,876	,015	2,666
	szakmunkás végzettség	1,789	,427	17,587	,000	5,985
	alapfok vagy alatta	2,182	,463	22,205	,000	8,865
anya végzettsége (referencia: diploma)	gimnázium	,425	,382	1,238	,266	1,530
	szakmunkás végzettség	1,366	,412	10,996	,001	3,921
	alapfok vagy alatta	2,080	,449	21,497	,000	8,006
apa munkajellege	0= szellemi, 1= fizikai	-,059	,255	,054	,816	,943
anya munkajellege	0= szellemi 1= fizikai	,657	,204	10,358	,001	1,929
gyermekvállalás 19 éves kor alatt	0= nem 1= igen	1,326	,553	5,751	,016	3,767
korábbi élettársi kapcsolat	0= nem 1= igen	,037	,142	,067	,796	1,037
településtípus (referencia: nagyobb város)	kisebb város	,721	,142	25,957	,000	2,057
	falu	,779	,142	30,263	,000	2,180
régió	0= kedvezőbb helyzetű régió, 1= hátrányos helyzetű régió	-,175	,117	2,256	,133	,839
szubjektív anyagi helyzet	semleges értékelés	,727	,119	37,076	,000	2,069
	negatív értékelés	1,498	,336	19,893	,000	4,471
trauma indexe		,110	,086	1,643	,200	1,116
konstans		-4,202	,408	105,896	,000	,015

* df=1. Megj. -2 Log likelihood= 2087,229, Cox és Snell R square: 0,336, Nagelkerke R square: 0,482.

A lemorzsolódás valószínűségét a Magyar Ifjúság 2020 adatbázisa alapján emelte a nem (férfi), a roma identitás, az apa nem diplomás végzettsége, az anya alapfokú vagy szakmunkás végzettsége, az anya munkajellege (fizika), a korai gyermekvállalás, a kisebb városi vagy falusi lakóhely, illetve a szubjektív anyagi helyzet akár semleges (éppen hogy kijövünk a jövedelmünkből), akár negatív értékelése (hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak, nélkülözések között élünk).

Eredmények

Tanulmányunk egy nagymintás panelvizsgálat alapján vizsgálta a korai iskolaelhagyást valószínűsítő okokat - fókuszálva a roma identitásra. A vizsgálat több új eredménnyel is szolgált. Kevés az átfogó, egy-egy kohorszra reprezentatív vizsgálat, ami a roma népességre vonatkozó adatokat szolgáltat. Rostas (2019) ezzel kapcsolatban is kiemeli a censusokhoz vagy egyéb politikai döntéseket előkészítő becslésekhez kapcsolódó torzításokat. Az etnikai identitás egy társadalmi konstrukció, amely interakciókon keresztül alakul ki, időről időre módosulhat a társadalmi helyzettől, az előítéletek erősödésétől vagy gyengülésétől függően. Valaki kevésbé hajlamos cigánynak tekinteni magát, ha tart a hátrányos megkülönböztetéstől, vagy inkább felvállalja azt, ha büszke a származására vagy ez számára előnyökkel járhat. Elemzésünk szerint az adatbázisban 2020-ban a fiatalok 3,7%-a, vallotta magát romának. Korábbi mérésekben ez az arány magasabb volt (2016-ban például 4,1% - Bocsi és Ceglédi, 2021), így valószínűsíthetjük, hogy a változás oka a társadalmi környezet megváltozásában keresendő. Az előzőhöz képest a 2021-es népszámláláskor is jelentősen csökkent a magukat romának vallók aránya (Központi Statisztikai Hivatal, 2023).

Nemcsak a roma identitással, hanem a roma korai iskolaelhagyók arányával kapcsolatban is kevés adat áll rendelkezésre. Eredményeink alapján

a vizsgált évben 65% a korai iskolaelhagyók aránya, ami a nem roma fiatalokhoz képest nyolcszoros érték. Megjegyezzük, hogy ez az arány kedvezőbb a bevezetőben már említett Európa Tanács által közölt uniós adatnál, ami alapján a roma fiatalok 28%-a szerzett középfokú végzettséget (European Commission, 2020). Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a vizsgálatunkban a túlnyomó többség szakmunkás végzettséggel bírt (érettségi nélkül), melynek munkaerő-piaci, foglalkoztathatósági értéke, továbbtanulási, élethosszig tartó tanulási lehetősége csak korlátozott mértékű.

Eredményeink közül továbbá kiemelhető az is, hogy a roma és nem roma lemorzsolódott fiatalok között a vizsgálati időpontban jelentős különbség mutatkozik a szülők iskolai végzettsége és a szubjektív anyagi helyzete tekintetében is. A roma fiatalok szülei körében még mindig az alapfokú végzettség vagy annak hiánya dominál, és anyagi körülményeiket a nélkülözés vagy a napról napra való élés jellemzi. Első kutatási kérdésünkre tehát azt a választ adhatjuk, hogy a roma származású lemorzsolódók szocio-ökonómiai helyzete kedvezőtlenebb képet mutat. Más longitudinális vizsgálat azonban azt mutatta ki, hogy a roma identitásukat kevésbé vállalják fel a sikeresebb roma fiatalok, emiatt az etnicitás és a szegénység még szorosabban kapcsolódik össze (Simonovics és Kézdi, 2013; Janky, 2016).

A korai iskolaelhagyást valószínűsítő tényezők közül a szülők alacsony iskolai végzettsége emelhető ki. Számunkra kiemelkedően fontos, hogy a szülők iskolai végzettségének magyarázó ereje az alapfok, illetve az apa szakmunkás végzettségének esetében meghaladja a roma identitás magyarázó erejét. Ezek az adatok a társadalmi hátrány és a roma csoportba tartozás alkotta interszekcionális helyzet egyre meghatározóbb voltára utalnak, miközben a "klasszikus" interszekcionalitás-tényező (kisebbségi csoportba tartozó nő) nem játszott szerepet. Az anya által végzett munka jellege, a kedvezőtlen jövedelmi helyzet, a korai gyermekvállalás,

illetve a nem nagyvárosi lakóhely a szülők alacsony végzettségével összekapcsolódva sajátos keveredését mutatja a hátrányoknak, amelyek a roma identitással együttesen formálják a korai iskolaelhagyás esélyét.

A korai iskolaelhagyásban tehát összetett okok játszanak szerepet, és ebben a magyarázó rendszerben a roma identitás csak az egyik – nem is a legerősebb magyarázó erővel bíró – tényező. A kirajzolódó hatások ugyanakkor az örökölt státusz, a földrajzi és gazdasági helyzet reprodukciós erejére utalnak, amelyeket a párkapcsolati magatartás bizonyos – szintén egyenlőtlenségekbe ágyazott – elemei egészítenek ki. Második kutatási kérdésünkre tehát ezzel a komplex magyarázó rendszerrel tudunk válaszolni. Harmadik kutatási kérdésünkre arra vonatkozott, hogy az etnikai háttérnek mi a szerepe a korai iskolaelhagyásban. Elemzésünk alapján azt válaszolhatjuk, hogy a roma identitás közepesen erős magyarázó erővel bírt, tehát az alacsony iskolai végzettség reprodukciójában nem csak a gazdasági, iskolázottsági, vagy a földrajzi tényezők játszanak szerepet.

Nairz-Wirth és Gitschthaler (2020) kvalitatív vizsgálatukban tipologizálták a korai iskolaelhagyókat, és megállapították, hogy a „kiváltságosabb” társadalmi háttérből való származás sem feltétlenül vezet sikeres visszailleszkedéshez az oktatásba, viszont azok a fiatalok, akiknek a családi háttéré kevés erőforrással rendelkezik, különösen hátrányos helyzetben vannak az oktatás és a karrier tekintetében. Emellett a fiatalok nemcsak az iskolából való kimaradás során, hanem azt követően is stigmatizáló helyzetekbe kerülnek, melyek nehezítik foglalkoztathatóságukat is. Valószínűsíthető, hogy a roma fiatalok esetében kummulálódik ez a hátrány és erősödik a stigma, amelynek az okai nem csupán a családi háttér erőforrásaiban keresendők, hanem etnikai hovatartozásukat övező társadalmi előítéletekben is.

Javaslatok

Több kutatás (Alexiadou, 2019; Kende, 2021) rendszerszintű, strukturális problémákra hívja fel a figyelmet, amelyek meggátolják, hogy a roma fiatalok magas színvonalú oktatásban részesülhessenek. Az iskolai szegregáció mellett számtalan ok vezet a romák korai iskolaelhagyásához (Kende és Szalai, 2018), míg a sikeres roma fiatalok tanulmányi útjában rendre fellelhető valamilyen iskolarendszeren kívüli (általában NGO) támogatás (Alexiadou, 2019; Boros, Bogdán és Durst, 2021). Oktatáspolitikai szinten pedig látható, hogy feszültség van az uniós és nemzeti szakpolitika, valamint annak végrehajtása között. A magyarországi adatok arra mutatnak rá, hogy nemzeti szinten jóval erősebb strukturális, pénzügyi és tartalmi garanciákat kellene biztosítani az oktatáspolitikának ahhoz, hogy a romló tendenciát megfordítsa. Különösen igaz ez az interszekcionális helyzetben lévő (rurális térségekben, településeken élő, szociálisan hátrányos helyzetű és roma) tanulók esélyteremtő oktatására. Az alacsonyan iskolázott társadalmi csoportok nagyrészt újratermelik magukat, és ez összekapcsolódik az etnicitással is. Ennek megváltoztatása általános, magas színvonalú és a társadalmi hátrányokat méltányosan támogató oktatás nélkül elképzelhetetlen.

Támogatók

A tanulmány megírását a Magyar Tudományos Akadémia: MTA Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programja támogatta (SZKF-11/2021). A kutatás az MTA-PTE „Oktatási Esélyekért!” Kutatócsoportban valósult meg.

Irodalom

Adamecz-Völgyi, A. (2018). *Increased compulsory school leaving age affects secondary school track choice and increases dropout rates in vocational training schools*

- (No. BWP-2018/1). Working Papers on the Labour Market.
- Alexiadou, N. (2019). Framing education policies and transitions of Roma students in Europe, *Comparative Education* 55(3), 422–442. DOI [10.1080/03050068.2019.1619334](https://doi.org/10.1080/03050068.2019.1619334)
- Asumah, S.N. és Nagel, M. (2014). Preface, In Asumah, S. N. és Nagel, M. (szerk.), *Diversity, Social Justice, and Inclusive Excellence – Transdisciplinary and Global Perspectives* (pp. 9–13), State University of New York Press. DOI [10.1353/book32765](https://doi.org/10.1353/book32765)
- Asztalos Morell, I. (2015). Gender Equality: An intersectional analysis with focus on Roma women in Hungarian NGOs. *Baltic Worlds*, 8(3–4), 34–46.
- Bocsi, V. és Ceglédi, T. (2021). Is the glass ceiling inaccessible? The educational situation of Roma youth in Hungary. *Balkanistic Forum*, 21(3), 329–343. DOI [10.37708/bf.swu.v30i3.19](https://doi.org/10.37708/bf.swu.v30i3.19)
- Boros J., Bogdán P. és Durst J. (2021). Accumulating Roma cultural capital: First-in-family graduates and the role of educational talent support programs in Hungary in mitigating the price of social mobility. *Szociológiai Szemle*, 31(3), 74–102. DOI [10.51624/SZOCSEMLE.2021.3.4](https://doi.org/10.51624/SZOCSEMLE.2021.3.4)
- Brüggemann, C., & Friedman, E. (2017). The Decade of Roma Inclusion: Origins, Actors, and Legacies, *European Education*, 49(1), 1–9. DOI [10.1080/10564934.2017.1290422](https://doi.org/10.1080/10564934.2017.1290422)
- Choo H. Y. és Ferree M. M. (2010). Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities. *Sociological Theory* 28(2), 129–149. DOI [10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x)
- Cerna L., Mezzanotte C., Rutigliano A., Brussino O., Santiago P., Borgonovi F. és Guthrie C. (2021). „Promoting inclusive education for diverse societies: A conceptual framework”. OECD Education Working Papers, No. 260, OECD Publishing.
- Cserti Csapó T. és Orsós A. (2013). A mélyszegénységben élők és a cigányok/romák helyzete, esélyegyenlősége, In Varga A. (szerk.), *Esélyegyenlőség a mai Magyarországon*. (pp. 99–120). Pécsi Tudományegyetem, BTK NTI, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- De Witte K.J., Cabus S., Thyssen G., Groot H.W. és Witte, M. (2013). A Critical Review of the Literature on School Dropout. *Educational Research Review* 10, 13–28. DOI [10.1016/j.edurev.2013.05.002](https://doi.org/10.1016/j.edurev.2013.05.002)
- Educational Attainment Statistics (2022): https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Educational_attainment_statistics Utolsó látogatás: 2022.01.18.
- European Commission (2020): EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020 – 2030. Brussel, European Commission. https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf Utolsó látogatás: 2023. 12. 05.
- Eurostat (2017): Young and older mothers in the EU. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190801-1>. Utolsó látogatás: 2023. 12. 05.
- Eurostat (2023a): Early leavers in education and training. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_leavers_from_education_and_training#A_higher_proportion_of_early_leavers_are_men.E2.80.93_analysis_by_sex. Utolsó látogatás: 2023. 12. 05.
- Eurostat (2023b): Regional statistics. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/main-tables>. Utolsó látogatás: 2023. 12. 06.
- Fehérvári, A. (2015). A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának változása, 2006–2014. In Fehérvári A. és Tomasz G. (szerk.), *Kudarok és megoldások. Iskolai hátrányok, lemorzsolódás, problémakezelés* (pp.

- 31–52). Oktatáskutató Intézet.
- Forray, R. K. és Pálmáiné Orsós A. (2010). Hátrányos helyzetű vagy kulturális kisebbség-cigány programok. *Educatio*, 19(1), 75–87.
- Gitschthaler M. és Nairz-Wirth E. (2018). The individual and economic costs of early school leaving. In Van Praag L., Nouwen W., Van Caudenberg R., Clycq N. és Timmerman, C. (szerk.), *Comparative Perspectives on Early School Leaving in the European Union* (pp. 59–73). Routledge. DOI [10.4324/9781315170404-5](https://doi.org/10.4324/9781315170404-5)
- González-Rodríguez D., Vieira M.J. és Vidal, J. (2019). Factors that influence early school leaving: a comprehensive model, *Educational Research*, 61(2), 214–230. DOI [10.1080/00131881.2019.1596034](https://doi.org/10.1080/00131881.2019.1596034)
- Janky B. (2016). A szegénység újratermelődése: A struktúráról a kultúráig, és vissza Gondolatok Orlando Patterson és Ethan Fosse „The Cultural Matrix: Understanding Black Youth” című kötete kapcsán. *Socio. Hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(2), 89–102. DOI [10.18030/socio.hu.2016.2.89](https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.89)
- Hajdu, T., Kertesi G. és Kézdi G. (2014). Roma fiatalok a középiskolában: beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból. In Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.). *Társadalmi Ríport 2014* (pp. 265–302). TÁRKI.
- Híves T. (2015). A hátrányos helyzet területi aspektusai. In Fehérvári A. és Tomasz G. (szerk.), *Kudarok és megoldások - Iskolai hátrányok, lemorzsolódás, problémakezelés* (pp. 17–34). Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Howard, J. és Vajda, V. (2017). *Navigating Power and Intersectionality to Address Inequality*. IDS Working Paper No. 504. Institute of Development Studies and Swiss Agency for Development and Cooperation.
- Kende Á. (2021). *Comparative overview of the capacity of the education systems of the CEE countries to provide inclusive education for Roma pupils*. 2021/3. Working Papers Series, CEU.
- Kende Á. és Szalai J. (2018). Pathway to early school leaving in Hungary. In Van Praag, L., Nouwen, W., Van Caudenberg R., Clycq N. és Timmerman, C. (szerk.), *Comparative Perspectives on Early School Leaving in the European Union* (pp. 33–46). Routledge. DOI [10.4324/9781315170404-3](https://doi.org/10.4324/9781315170404-3)
- Központi Statisztikai Hivatal (2023): Népszámlálás 2022. KSH, Budapest <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok> Utolsó látogatás: 2023. 12. 05.
- Lyche C. S. (2010). *Taking on the Completion Challenge a Literature Review on Policies to Prevent Dropout and Early School Leaving*. OECD Education Working Paper No. 53. OECD Publishing.
- Nairz-Wirth, E. és Gitschthaler, M. (2020). Relational analysis of the phenomenon of early school leaving: A habitus typology. *European Educational Research Journal* 19(5), 398–411. DOI [10.1177/1474904119893916](https://doi.org/10.1177/1474904119893916)
- OECD (2019). *PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed*. OECD. DOI [10.1787/b5fd1b8f-en](https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en)
- Paksi B., Széll K. és Fehérvári A. (2023). Empirical Testing of a Multidimensional Model of School Dropout Risk. *Social Sciences* 12(2), 50. DOI [10.3390/socsci12020050](https://doi.org/10.3390/socsci12020050)
- Rostas, I. (2019). *A Task for Sisyphus: Why Europe's Roma Policies Fail*. Central European University Press. DOI [10.7829/9789633863190](https://doi.org/10.7829/9789633863190)
- Rumberger, R. W. (2012). *Dropping out*. Cambridge. Harvard University Press. DOI [10.4159/harvard.9780674063167](https://doi.org/10.4159/harvard.9780674063167)
- Sebestyén, Zs. (2016). Az interszekcionalitás elméleti megközelítései. *Metszerek-Társadalomtudományi folyóirat*, 5(2), 108–126. DOI [10.18392/metsz/2016/2/3](https://doi.org/10.18392/metsz/2016/2/3)
- Simonovits, G. és Kézdi, G. (2013). *The sorting into ethnic identities: Social status and Roma identification*

- in Hungary*. Hungarian Academy of Science.
- Smeyers, P. (2006): The Relevance of Irrelevant Research; the Irrelevance of Relevant Research. In Smeyers P. és Depaepe M. (szerk.), *Educational Research: Why 'What Works' Doesn't Work?* (pp. 95–108). Springer. DOI [10.1007/978-1-4020-5308-5_6](https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5308-5_6)
- Székely L. (2021). A nagymintás ifjúságkutatások módszertana. In Székely L. (szerk.), *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején* (pp. 257–274). Enigma 2001 Felelős Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.
- Yuval-Davis, N. (2015). Situated Intersectionality and Social Inequality. *Raisons Politiques* 58, 91–100. DOI [10.3917/rai.058.0091](https://doi.org/10.3917/rai.058.0091)
- Varga A. (2016). A hazai oktatási integráció – tapasztalatok és lehetőségek. *Neveléstudomány*, 4(1), 71–91.
- Varga A. (2017). Inkluzivitás napjainkban: hátrányos helyzetű, roma/cigány fiatalok életútja, *Educatio*, 26(3). 418–430. DOI [10.1556/2063.26.2017.3.8](https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.3.8)
- Zolnay J. (2015). A roma diákok esélyei a közoktatásban. In Orsós A. (szerk.), *A romológia alapjai* (pp. 249–270). PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlislócki Henrik Szakkollégium.